

OBSZARY ROLNE JAKO CZYNNIK PRZYRODNICZEJ REWITALIZACJI MIASTA

Joanna Giecwicz

Zakład Architektury w Krajobrazie, Politechnika Warszawska
ul. Koszykowa 55, 00-659 Warszawa
e-mail: joangie@neostrada.pl

Streszczenie. Obszary rolne znajdujące się w granicach miast zawsze traktowane były jako rezerwy terenów pod zabudowę. Próby spojrzenia na ich rolę w przestrzeni miejskiej w inny sposób pojawiły się pod koniec XX w. Polityka ochrony miejskich obszarów rolnych prowadzona przez zarząd Wiednia w ostatnich latach jest przykładem zupełnie nowego rozumienia miejskich obszarów rolnych, traktowanych jako nierozzerwalny element chronionego dziedzictwa przyrodniczego, kulturowego i krajobrazowego stolicy Austrii.

Słowa kluczowe: rolnictwo miejskie, system przyrodniczy miasta, rolnictwo ekologiczne, dziedzictwo kulturowe

*„widziałem! widziałem jak kura grzebie pazurem!”
J. Oszelda, 2005*

WSTĘP

W procesie rozwoju miast, szczególnie w wieku XIX i XX, zjawisko pochłaniania przez postępującą rozbudowę okolicznych obszarów rolnych i leśnych, uznane zostało właściwie za normalne i prawidłowe. Kolejne miasta w różnym stopniu starały się przy pomocy ustaw ogólnych i lokalnych rozporządzeń proces ten kontrolować i wpływać w mniejszym lub większym stopniu na jego przebieg. Wykształcone zostały procedury chroniące dziedzictwo przyrodnicze na obszarze zurbanizowanym. Natomiast sytuacja obszarów rolnych w granicach miasta pozostała niejasna i tymczasowa. Dopiero w latach 70. ub. w. zaczęto dostrzegać ich znaczenie krajobrazowe, kulturowe i w określonych warunkach produkcji – przyrodnicze – dla miasta jako całości.

Jak dziś wygląda ocena tych procesów? Jak można obecnie spojrzeć na fakt istnienia obszarów o strukturze rolnej w granicach miast? Czy traktowanie ich dalej jedynie jako rezerwy terenów pod zabudowę jest rozwojową koniecznością i sposobem zaspokojenia naporu inwestycyjnego? Jak dalece działanie takie jest

elementem pozytywnie ocenianego rozwoju, a zarazem wyrazem chęci pozbycia się zacofanych pozostałości wsi, w jakim zaś stopniu świadczy o braku wyobraźni i zdolności dostrzeżenia innych perspektyw dla tych terenów we współczesnym mieście? Czy ze względu na fakt, że mogą to być obszary o znacznej powierzchni (w Warszawie formalnie wskaźnik ten wynosi 32%) pojawiły się w ostatnim ćwierćwieczu próby innego ich wykorzystania? Jak dalece okazało się możliwe włączenie ich do przyrodniczej tkanki miasta i wykształcenie specyficznej odmiany rolnictwa miejskiego, pełniącego również inne uzupełniające funkcje.

PRÓBY WŁĄCZENIA ROLNICTWA W STRUKTURĘ MIASTA (CITY FARMING)

Pojęcie city farming, funkcjonujące współcześnie, odnosi się do miast w krajach rozwijających się, gdzie drobnoobszarowe uprawy pomagają wyżywić się najuboższym mieszkańcom, migrantom ze wsi poszukującym pracy.

W miastach europejskich istnienie produkcji rolnej w mieście kojarzy się z trudnościami okresu wojny i lat powojennych, ewentualnie z produkcją uzupełniająco-dekoracyjną różnego typu ogródków działkowych.

W latach 70. na fali ruchów ekologicznych coraz ostrzejszej krytyce podlegało zachwianie równowagi pomiędzy zabudową a terenami otwartymi i związane walorów tym niszczenie walorów krajobrazowych. Protesty budził bezkrytyczny stosunek do urbanizacji i wzrost czynników powodujących pogorszenie warunków życia miejskiego. W kwestii zmiany podejścia do funkcji obszarów rolnych pierwsze kroki dotyczyły ochrony przed inwestycjami gruntów o najlepszych dla produkcji parametrach. Konieczność konkurowania z wysoko produkcyjnym rolnictwem wielkoobszarowym, wymuszała intensyfikację metod produkcji, co z kolei budziło kolejne fale krytyki tych metod, jako niedopuszczalnej ingerencji w przyrodę miasta (stosowanie nawozów sztucznych, uprawy szklarniowe, zanieczyszczenie wód gruntowych, zubożenie biotopów).

Tą drogę ratowania rolnictwa w obszarze miasta wybrał zarząd Stuttgartu. To zamożne miasto, dbające o środowisko naturalne, szczególnie zaś o stanowiące integralną część krajobrazu sady i winnice, jako jedno z pierwszych przystąpiło w latach 70. do ochrony rolnictwa zanikającego na obszarze miejskim. Tradycyjny, drobnoziarnisty i pracochłonny system uprawy winorośli został wielkim nakładem kosztów (1,5 mln marek na ha) przystosowany do wydajniejszej uprawy mechanicznej [Jędraszko 1998]. Operacje unowocześnienia przeprowadzono na 75% winnic. Pozostałe 25% proponowano uznać za zabytkowy krajobraz kulturowy i w ten sposób uratować wszystkie jego cechy. Ponieważ wzięto pod uwagę przede wszystkim ekonomiczny wynik podjętych przekształceń, skutki okazały się niekorzystne dla klimatu, przyrody, krajobrazu i niemożliwością okazało się połączenie intensywnej gospodarki rolnej z rekreacyjnym wyko-

rzystaniem tych terenów. Wysokie koszty podjętych działań i ich ograniczona skuteczność nie predestynowały tego przykładu jako modelowego dla innych miast.

Wnioski z tego doświadczenia zostały wyciągnięte – nastąpiła zmiana polityki ochronnej obszarów rolnych w postaci subwencji wspierających drobne rodzinne rolnictwo z bezpośrednią sprzedażą produktów i łączeniem programów rolnych z innymi, jak ochrona wód, klimatu, krajobrazu.

OBSZARY ROLNE SKŁADNIKIEM SYSTEMU PRZYRODNICZEGO MIASTA – PRZYKŁAD WIEDNIA

W maju 2005 r. Wiedeń uroczyście świętował 100-lecie powstania chronionego układu terenów przyrodniczych w mieście, nazwanego Wald und Wiesen Guertel (Pierścień Lasów i Łąk). „Wiedeń od stu lat jest miastem natury i tak powinno być przez następne sto lat” – głosiło hasło na wystawie zorganizowanej z tej okazji.

Magistrat wiedeński wykazał i dalej wykazuje pełną konsekwencję w realizacji tak określonych założeń. W roku 1905 ścisłej ochronie podlegało 7000 ha, dziś 12 000 ha w mieście, w którym 50% powierzchni zajmują tereny biologicznie czynne. W planie terenów zielonych z roku 2005 zapisane jest zupełnie nowe podejście do problemu – nie ma granic administracyjnych miasta, tylko są pokazane styki różnych sposobów zagospodarowania. Ważne są np. tzw. granice osiedlania (Siedlungsgrenze), czyli wynikające z analizy krajobrazowej i przyrodniczej obszary, poza zasięgiem których nie wolno budować. Drugą nowością jest trwałe włączenie obszarów rolnych do chronionego systemu przyrodniczego. Obszary te obejmują powierzchnię 6500 ha. Stanowi to 16,5% powierzchni miasta. Już w zapisach planu STEP 1994 [Stadtentwicklungsplan 1994] jest zawarte sformułowanie o konieczności zabezpieczenia obszarów rolnych jako terenów otwartych świadczących o dziedzictwie kulturowym miasta. Uwzględnione zostały skutki zmian gospodarki rolnej związane z przystąpieniem Austrii do Unii Europejskiej i zaprezentowane drogi postępowania, aby te tereny skutecznie chronić. Chodzi (w odróżnieniu od przypadku Stuttgartu) o głębokie zrozumienie specyfiki rolnictwa w granicach przestrzeni metropolitalnej. Specyfika ta polega na włączeniu ważnych w obszarze miasta funkcji uzupełniających: wartości krajobrazowych, użytkowania tych obszarów dla wypoczynku mieszkańców, produkcji proekologicznej o zapewnionym zbycie lokalnym. W tym celu powstały modelowe gospodarstwa będące własnością zarządu miejskiego, które wypracowują wspólnie z instytucjami naukowymi (Ludwig Boltzman Institut) nowy paradygmat rolnictwa miejskiego jako integralnej części przyrodniczej struktury przestrzennej i funkcjonalnej Wiednia.

METODA REALIZACJI PRZYJĘTYCH ZAŁOŻEŃ

Pod koniec stuletnich dziejów systemu chronionego magistrat doprowadził do uzupełnienia i domknięcia ochronnego pierścienia zielonego od strony wschodniej właśnie poprzez ochronę obszarów rolnych. Obszary rolne stanowią obecnie 25% całego systemu chronionego.

Kilkuletnie negocjacje z organizacjami rolników, którzy początkowo byli przeciwni tak rozumianej ochronie, doprowadziły do objęcia przestrzeni rolnej przepisami chroniącymi całość systemu przyrodniczego miasta. Rolnicy stali się partnerami zarządu miasta w przyjęciu ustaleń korzystnych dla wszystkich mieszkańców. W roku 2004 powstało opracowanie Plan rozwoju wiedeńskiej struktury rolnej [Agrarstruktureller Entwicklungsplan fuer Wien 2004].

Ceny gruntów chronionych jako rolne spadły, co umożliwiło rolnikom powiększanie gospodarstw, a jednocześnie wykluczyło możliwości spekulacji cenami terenów rolnych, zamienianych na budowlane.

Podstawowe pytanie postawione w opracowaniu o rozwoju rolnictwa dotyczy praktycznych działań długoterminowej polityki mającej ten rozwój zapewnić. Wśród przyjętych ustaleń znalazły się następujące założenia:

- krajobraz rolniczy jest dziedzictwem kulturowym miasta i jednym z elementów jego tożsamości;
- rolnictwo miejskie ogranicza się do upraw polowych, sadów, winnic, uprawy warzyw i kwiatów, szkółek zieleni ozdobnej, szklarni w ograniczonych ilościach, łąk, nieużytków towarzyszących uprawom, natomiast maksymalnie ograniczona jest hodowla zwierząt (w roku 2001 było to 275 owiec, 404 świnie, 149 krów);
- rolnictwo wnosi do całościowego obrazu miasta własne bogactwo form i układów przestrzennych, flory i fauny, mające unikalny wpływ na jego różnorodność;
- korzyści dla mieszkańców to dostęp do świeżych, wysokiej jakości produktów rolnych, możliwość kontaktów i obcowania z kulturą wiejską, dodatkowe tereny i nowe formy wypoczynku, pozytywny wpływ na klimat miasta poprzez zwiększenie areału przestrzeni otwartych;
- zarząd miasta zobowiązuje się do prowadzenia długoterminowej stabilnej polityki zapewniającej rozwój rolnictwa miejskiego w porozumieniu z zainteresowanymi stronami;
- prowadzenie polityki informacyjnej o ekorolnictwie dla rolników oraz konsumentów;
- wspieranie podnoszenia kwalifikacji w zawodzie rolnika i szkolnictwa specjalistycznego;
- pomoc dla młodych rolników przejmujących gospodarstwa (pomoc ta wynosi średnio 10 tys. euro i jest finansowana w 50% ze środków europejskich, 25% przez miasto i 25% przez land);

- wspieranie poprawy warunków socjalnych i jakości życia rolników w mieście (proponowane kroki są bardzo szczegółowe i obejmują kwestie takie jak dojazdy, przedszkola, ubezpieczenia – np. włącznie z pełnym ubezpieczeniem dentystycznym);

- cały program wspierania rolnictwa miejskiego ma na celu stworzenie takich warunków, aby ludzie młodzi wybierali proponowaną opcję, jako równie dobre albo lepsze od tradycyjnych zawodów uprawianych w mieście, rozwiązanie drogi życiowej;

- zarząd miasta gwarantuje pomoc w rozwoju koniecznej dla rolnictwa infrastruktury (np. drogi dojazdowe dla sprzętu mechanicznego), ale jednocześnie zabezpiecza dostępność tych terenów dla rekreacji i wypoczynku (sieć dróg spacerowych, tras rowerowych itp.);

- tereny rolne zostały podzielone na trzy kategorie w zależności od ich wielkości, funkcji produkcyjnych, szczególnej roli w krajobrazie okolicy czy dopuszczalności innego użytkowania w przyszłości (np. rezerwy terenu pod planowane inwestycje miejskie).

Plan całości został opracowany w skali 1:100 000, a plany poszczególnych jednostek krajobrazowych w skalach 1:20 000, 1:25 000, 1:40 000.

PRÓBA OCENY WYNIKÓW POLITYKI OCHRONY OBSZARÓW ROLNYCH W GRANICACH MIASTA

Jak dotąd, w Wiedniu udało się powstrzymać proces likwidacji istniejących gospodarstw i ubytku terenów rolnych. Do roku 2000 ubytek ten wynosił ca 90 ha rocznie. W ostatnich latach miasto wykupuje średnio 8–10 ha rocznie terenów rolnych, które następnie dzierżawi rolnikom na korzystnych warunkach. Zachowanie struktur przestrzennych rolnictwa okazało się bardzo pozytywne dla wizerunku austriackiej stolicy, która między innymi dzięki temu nie przeżywa klęski chaotycznej zabudowy na przedmieściach. Ochrona obszarów rolnych tworzy nowy rodzaj pozytywnie ocenianej strefy pośredniej pomiędzy przestrzenią zurbanizowaną a krajobrazem przyrodniczym i przyczynia się do zahamowania destabilizacji wsi przez zawsze zwycięski system miejski. Jest racjonalną odpowiedzią na rosnące od lat 70. XX w. tendencje „ucieczki na wieś”, na różne sposoby kolonizowania wsi przez mieszkańców miasta.

Tak zdefiniowana polityka ochrony rolnictwa w mieście jest nowym głosem w dyskusji o kolejnych mutacjach zagospodarowania przestrzeni na obrzeżach miejskich – urbanizacji, suburbanizacji, periurbanizacji, dezurbanizacji. Jest próbą stworzenia continuum przestrzennego rus-urbs, odroczenia procesu ciągłej przypadkowej zamiany terenów produkcyjnych na tereny konsumowane przez zabudowę.

Z punktu widzenia przyrodniczej rewitalizacji miasta jest to działanie o najwyższym stopniu racjonalności, ponieważ włącza do całości systemu przyrodni-

czego obszary, które jeszcze funkcjonują i których walory krajobrazowo-kulturowe oprócz opisanych skutków pozytywnych, zaspokajają nostalgiczno-arkadyjskie sentymenty mieszkańców miasta, a nawet zbliżają ich do realizacji ideału harmonii życia w zgodzie z naturą według zasad filozoficznych J.J. Rousseau.

PODSUMOWANIE

Duże miasta już w wieku XIX poszukiwały rozwiązania konfliktu na styku urbanizacji i ginących albo coraz odleglejszych terenów przyrodniczych. Dla miast zamożnych rozwiązaniem były kosztowne inwestycje odtwarzania przyrody – zakładanie parków i ogrodów publicznych. Krokiem naprzód było obejmowanie ochroną istniejących terenów dziedzictwa przyrodniczego, wyprzedzając w stosunku do postępującej urbanizacji. Podobnie ochrona jeszcze istniejącego i funkcjonującego w granicach miasta rolnictwa jest działaniem pragmatycznym, niewymagającym wielkich przekształceń i nakładów, tylko długoterminowego planowania miejskiego, tworzącego ramy dla wielkiej różnorodności potrzeb indywidualnych uczestników i podmiotów. Nie jest zapewne przypadkiem, że idea ochrony rolnictwa w mieście powstała i została dogłębnie przeanalizowana właśnie w Wiedniu. W końcu jest to miasto o bardzo silnej tożsamości stołecznej, ongiś rezydencja cesarza, którego żona, cesarzowa Elżbieta, jeździła po Europie własnym pociągami, wożąc ze sobą nie tylko damy dworu i niezliczone bagaże, ale też trzy własne krowy, aby mieć zapewnione dobre i świeże mleko na śniadanie w podróży.

Przykład wiedeński dowodzi, że jest to skuteczniejsze przywrócenie właściwej oceny wsi niż tzw. neoruralizacja czy organizowanie tłumnie odwiedzanych salonów rolniczych czy świadczące o naszej wiejskiej tęsknocie, dekorowanie przestrzeni publicznej miasta setkami kolorowych krów z włókna szklanego. Raz jeszcze magistrat Wiednia potwierdził swoim działaniem, że hasła „Wiedeń jest inny” i „Wien – umweltmusterstadt” (Wiedeń – miasto model współżycia ze środowiskiem naturalnym) są realizowane konsekwentnie i systematycznie przez cały wiek, niezależnie od zawirowań politycznych i społecznych.

WNIOSKI DLA MIAST POLSKICH

Przykład ten jest szczególnie wart przeanalizowania dla sytuacji miast polskich, w których tradycje wiejskie i obszary rolne zachowały się w stopniu znacznie wyższym niż w Europie Zachodniej. Polityka zagospodarowania przestrzennego biorąc pod uwagę istniejące walory obszarów rolnych i włączająca je do systemu rewitalizowanych obszarów przyrodniczych, byłaby uzasadniona ekonomicznie, funkcjonalnie, kulturowo, ekologicznie, społecznie, edukacyjnie.

Na przykład w Warszawie, której jedna czwarta obszaru to tereny rolne, wizja stołecznego *agropolis* mogłaby zastąpić krótkoterminowe spekulacje gruntowe i chaotyczną urbanistykę „kapuścianą” (czyli zespoły osiedli na wąskich, długich zagonach z utrudnionym dojazdem) na obrzeżach miasta. Zarazem pozwoliłoby to na utrwalenie oryginalnego wizerunku stolicy z widoczną i szanowaną tradycją wiejską, która jest od wieków obecna, a jednak stale skrzętnie likwidowana i zacieranana jako dziedzictwo wstydlive i niepasujące do nowoczesnej europejskiej metropolii.

PIŚMIENNICTWO

- Agrarstruktureller Entwicklungsplan fuer Wien, red. Magistratabteilung 58, Wien 2004.
Jędraszko A., 1998. Planowanie Środowiska i Krajobrazu w Niemczech, Warszawa.
Red. Magistratabteilung 18, Wien 2005-08-02.
Stadtentwicklungsplan fuer Wien 1994, Magistratabteilung 18, Wien 1994.
Stadtentwicklungsplan fuer Wien 2005, Magistratabteilung 18, Wien 2005, 166, 177.
Wien Staedtebau 2000. Magistratabteilung 18, Wien 2000, 32.
Wiener Landwirtschafts Bericht Wien 2001/02, 13, 54, 82, 83.
WWW.05, 100 Jahre Wiener Wald- und Wiesenguertel, 1905–2005.

FARMING AREAS AS THE FACTOR OF NATURAL REVITALIZATION OF THE CITY

Abstract. Farming areas within boundaries of cities have been always treated as the building grounds' reserves. The attempts to look at their roles in urban space in different way turned up in the end of 20. century. The last years policy of farming-in-the-city conservation pursued by the Government of Vienna is the example of entirely new understanding of urban farming areas, treated as the integral element of protected natural, cultural and landscape heritage of the Austrian capital city.

Key words: urban farming, natural system, eco-farming, cultural heritage